

4.0 KISWAHILI (102)

4.1 MATOKEO YA MTIHANI WA SOMO LA KISWAHILI MWAKA WA 2010

Jedwali hili linaonyesha matokeo ya mtihani wa somo la Kiswahili katika muda wa miaka minne (2007 hadi 2010).

Jedwali 4: Matokeo ya mtihani wa Kiswahili (2007 – 2010)

Mwaka	Karatasi	Watahiniwa	Alama ya Juu	Alama ya Wastani	Alama ya Tanganisho
2007	1		40	15.80	6.42
	2		80	32.22	11.91
	3		80	43.49	13.12
	Jumla	272,905	200	91.51	27.00
2008	1		40	14.20	7.18
	2		80	29.18	11.43
	3		80	31.17	13.64
	Jumla	304,314	200	74.55	32.25
2009	1		40	15.40	6.93
	2		80	29.03	11.96
	3		80	32.72	13.11
	Jumla	335,377	200	77.15	32.00
2010	1		40	14.32	6.53
	2		80	33.77	11.96
	3		80	39.22	14.09
	Jumla	354,738	200	87.10	28.73

Jedwali hili laonyesha kuwa kwa ujumla:

- 4.1.1 Alama ya wastani ya karatasi ya 1(102/1) ya mwaka wa 2010 imeshuka ikilinganishwa na mwaka wa 2009.
- 4.1.2 Matokeo ya karatasi ya pili (102/2) ya mwaka wa 2010 yameshuka yakilinganishwa na yale ya mwaka wa 2009.
- 4.1.3 Matokeo ya karatasi ya tatu (102/3) ya mwaka wa 2010 yameimarika kutoka alama ya wastani **32.72** mwaka wa 2009 hadi **39.22** mwaka wa 2010.
- 4.1.4 Matokeo ya Kiswahili kama somo kwa jumla katika mwaka wa 2010 yameimarika. Alama ya wastani ya Kiswahili kama somo mwaka huu ni **87.10** yakilinganishwa na mwaka wa 2009 ambapo alama hii ilikuwa **77.15**(ongezeko la **10.16**)

Alama ya tanganisho inaonyesha kuwa kuna baadhi ya watahiniwa ambao waliweza kujipatia alama nyingi zaidi ya alama ya wastani mwaka wa 2010, ikilinganishwa na mwaka 2009. Alama hii ilikuwa **32.58**.

4.2 INSHA (102/1)

Jedwali 5: Matokeo ya Karatasi ya kwanza ya miaka ya 2007 – 2010.

Mwaka	2007	2008	2009	2010
Alama ya Wastani	15.80	14.20	15.40	14.32
Alama ya Tanganisho	6.42	7.18	6.93	6.53

Jedwali hili laonyesha kwamba kwa miaka hii minne (2007-2010), matokeo ya karatasi ya 102/1 yamekuwa yakinapanda na kuteremka na kwamba watahiniwa wengi hawajaweza kujipatia alama zaidi ya nusu ya alama zote ambazo zinaweza kutuzwa ambazo ni 40. Katika mwaka wa 2010, matokeo haya yaliteremka kwa kiasi cha alama **1.08**.

Tutachanganua swalii la kwanza ambalo lilikuwa la lazima na ambalo halikufanywa vizuri.

Swali la 1

Andika wasifu wa ndugu yako ambaye amepanga hafla ya kuchangisha pesa za kumgharamia masomo ya Chuo Kikuu.

Watahiniwa walikosa alama kwa sababu wengi hawakutofautisha kati ya wasifu, wasifukazi, wasifutanzia, tawasifu, ratiba, barua, kumbukumbu na kadhalika.

*Tafadhali tazama mwongozo ulioambatanishwa katika ripoti hii ili uone jinsi insha hii ya hotuba ilivyostahili kuandikwa.

USHAURI KWA WALIMU

-Walimu wawatayariske wanafunzi wao katika maeneo yote bila ubaguzi kama ilivyo katika silabasi ya Taasisi ya Elimu.

4.3 MAPENDEKEZO:

-Walimu wazidi kuwapa wanafunzi mazoezi zaidi katika uandishi wa kiuamilifu.

-Walimu watumie silabasi za K.I.E na K.N.E.C katika ufundishaji wao.

-Wanafunzi wahimizwe kusoma magazeti na kujifahamisha na matukio ya kila siku katika jamii na mazingira yao-kitaifa na pia kimataifa; ilmuradi waweze kuyashughulikia maswali yanayohusu masuala ibuka iwapo yatatahiniwa.

Haitoshi kujifunga katika masuala yaliyo vitabuni pekee.

-Wanafunzi waamasishwe kutafsiri maswali kwa uangalifu mkubwa huku wakizingatia maneno muhimu.

4.4 LUGHA (102/2)

Jedwali 6: Matokeo ya Karatasi ya pili (102/2) ya miaka ya 2007 hadi 2010.

Mwaka	2007	2008	2009	2010
Alama ya Wastani	32.22	29.18	29.03	33.77
Alama ya Tanganisho	11.91	11.43	11.96	14.09

Matokeo ya karatasi ya 102/2 yameimarika mwaka wa 2010. Matokeo haya ndiyo bora zaidi katika kipindi cha miaka minne.

Maswali ya ufahamu na ufupisho/muhtasari ndiyo yaliyowatatiza watahiniwa.

Tutayachanganua hapa.

Swali la 1

Soma kifungu kisuatacho kisha ujibu maswali

Suala la mahusiano ya wanadamu katika jamii, uainishaji wake na udhihirikaji wake limewashughulisha wataalamu wa elimu jamii kwa dahari ya miaka. Suala hili huwatafakarisha wataalamu hao kutokana na umuhimu wake katika maisha ya binadamu. Msingi mkuu wa uainishaji wa mahusiano hayo ni kukichuza kipindi cha mahusiano yenye. Yapo mahusiano baina ya waja ambayo yanachukua muda mfupi, kwa mfano saa au dakika chache, na mengine ambayo huenda yakachukua miaka ayami.

Mahusiano ya muda mrefu kabisa ni yale yanayo julkana kama mahusiano ya kudumu. Inamkinika kudai kuwa miundo ya kijamii, kisiasa na kiuchumi huweza kuyadhibiti mahusiano hayo kwa kiasi kikubwa. Watu wengi huitakidi kuwa uhusiano uliopo baina ya mtu na jamaa yake utachukua muda mrefu, na kwa hiyo ni uhusiano wa kudumu. Hali hii hutokana na uhalisi kuwa tunahusiana na jamaa zetu kwa kipindi kirefu labda tangu ukembe hadi utu uzima wetu. Uhusiano huu hautarajiwu kuvunjwa na umbali wa masafa baina yetu; tunaendelea kuwasiliana kwa barua au, katika enzi hii ya utandawazi, kwa kutumia nyenzo za teknohama kama mtandao na simu za mkononi, na kudumisha uhusiano wetu wa kijamia. Hata hivyo, inawezekana baadhi ya mahusiano ya kijamia yasiwe ya kudumu. Mathalan, uhusiano uliopo baina ya mke na mume, na ambao unatarajiwu kuwa wa kudumu au wa kipindi kirefu, unawenza kuvunjwa kwa kutokea kwa talaka. Talaka hiyo inavunja ule uwezekano wa uhusiano wa kudumu unaofumbatwa na sitiari ya pingu za maisha.

Katika ngazi ya pili, mahusiano ya kipindi cha wastani, kuna mahusiano yanayohusisha marafiki zetu maishani, shulenii au kwenye taasisi zozote zile, majirani zetu, wenzetu katika mwahali mwa kazi, washiriki kwenye sehemu za ibada au za burudani na wenzetu kwenye vyama tofauti na makundi ya kujitolea. Inawezekana kudahili kuwa baadhi ya mahusiano haya, hususan baina ya marafiki na majirani huweza kuwa ya miongo na daima. Hali hii huweza kutegemea muundo na mfumo wa jamii. Kwa mfano, kwa wanajamii wanaoishi kwenye janibu fulani mahsusii, na kwa miaka tawili bila ya kuhajiri, uhusiano wao na majirani huweza kuwa wa kudumu. Hali hii **inasigana** na hali iliyoko kwenye maisha ya mijini. Maisha ya mijini yana sifa ya kubadilikabidilika. Isitoshe, kutokana na mfumo wa maisha ya kibepari **yameghoshi** ubinafsi mwingu. Mawimbi ya mabadiliko na ubinafsi huweza kuumomonyoa ukuta wa uhusiano wa kudumu.

Mwelekeo wa maisha ya siku hizi ya uhamaji kutoka maeneo au viambo walikoishi watu unasababisha kupombojea kwa mahusiano ya kudumu baina yao na majirani zao. Uhusiano kati ya wenza katika mazingira ya kazi unahusiana kwa kiasi fulani na ule wa majirani. Vimbunga vya ufutwaji kazi, ubadilishaji wa kazi, hali zisizotegemewa na mifumo ya kimataifa pamoja na hata mifumo ya kisiasa huweza kuathiri mshikamano wa wanaohusika kazini.

Kiango cha mwisho cha mahusiano ni uhusiano wa mpito au wa muda mfupi. Mahusiano ya aina hii hujiri katika muktadha ambapo pana huduma fulani. Huduma hizi zinaweza kuwa za dukani, kwenye sehemu za ibada, kwenye kituo cha mafuta, kwa kinyozi, kwa msusi na kadhalika. Kuna sababu kadha zinazotufanya kuyazungumzia mahusiano ya aina hii kama ya mpito. Kwanza, uwezekano wa mabadiliko ya anayetooa huduma hiyo ni mkubwa. Si ajabu kuwa unaporudi kwa kinyozi au msusi unatambua aliyekushughulikia hayupo. Hata hivyo, kuna **vighairi** hususa pale ambapo mtoa huduma anayehusika ni yule yule mmoja.

Mahusiano ya mpito yanatawaliwa na ‘uhusiano wa chembe chembe.’ Uhusiano wa chembe chembe, bidhaa ya mfumo wa kibepari, unamaanisha kuwa kinachomshughulisha mtu ni chembe ndogo tu ya mwenzake. Chembe hiyo inaweza kuwa huduma, kwa mfano, gazeti analokuuzia mtu, viatu anavyokushonea, nguo anazokufulia, ususi anaokufanyia n.k. Mahusiano ya aina hii yametovukwa na hisia za utu na ni zao la mifumo ya kisasa ya kiuchumi na kijamii. Mtu anayehusiana na mwezake kwa misingi ya chembe ndogo tu, huenda asijali kama mwenzake amekosa chakula, amefutwa kazi, amefiliwa, ameibiwa na kadhalika.

Suala kuu tunalopaswa kuijuliza ni: je, tunahusiana vipi na jamaa zetu, taasisi zetu, marafiki zetu na majirani zetu? Je, uhusiano wetu na raia wenzetu ni wa aina gani? Je, uhusiano wetu na nchi yetu ni wa mpito au ni wa kudumu?

- Kwa ujumla, maswali ya kifungu yalihitaji mtahiniwa asome, aelewé na kuchanganua, kusanisi, kutafsiri, kutathmini na kutumia maudhui katika kifungu kujibu maswali.
- Watahiniwa pia walikosa alama katika swali hili kwa sababu wengi hawakuwa na stadi ya kujieleza vizuri na wakafanya makosa mengi ya sarufi na tahajia.

(a) Taja kigezo muhimu cha kuzungumzia mahusiano.

(alama 1)

- (b) Eleza imani ya watu kuhusu uhusiano baina ya jamaa. (alama 1)
- (c) Fafanua athari ya teknolojia kwenye mahusiano ya watu. (alama 2)
- (d) Eleza sababu nne kuu za kuharibika kwa mahusiano katika maisha ya leo. (alama 4)
- (e) Taja sifa kuu ya mahusiano ya muda mfupi. (alama 2)
- (f) Je, kifungu, hiki kina ujumbe gani mkuu? (alama 2)

Majibu

- (a) Kukichungua au kukiangalia kipindi cha mahusiano yenewe.
- (b) Kuwa utakuwa uhusiano wa kudumu/utakuwa uhusiano wa muda mrefu.
- (c) Huwezesha watu au jamaa walio mbali kuwasiliana/simu au mtandao huwa chanzo au nyenzo muhimu ya kudumisha uhusiano.
- (d) Mabadliko ya mara kwa mara/kuwepo kwa ubinafsi mwangi.
  - Uhamaji wa watu kutoka viambo/mitaa yao
  - Ufutwaji wa watu kazini na kwa hivyo kutengana na wenzao.
  - Ubadilishaji wa kazi.
  - Kutotegemeka kwa kazi zenyewe.
  - Nguvu na kani za kiuchumi ni nyingi.
  - Mifumo ya kisiasa huweza kuathiri maisha.
- (e) Uhusiano wa chembechembe/mtu hujihusisha na chembe ndogo ya mwenzake.
Mahusiano yanapasa kutawaliwa na hisia za utu, undani – yaani mahusiano yanayogusa nafsi zetu, ya dhati, ya kuwajibika kwa wenzetu na nchi yetu.
- (f)
  - (i) Inapingana;
  - (ii) yamejaa/yametawaliwa na
  - (iii) vinyume

Swali la pili: UFUPISHO/MUHTASARI

2 MUHTASARI (alama 15)

Jamii ya leo inatawaliwa na kuendeshwa na kanuni ya maarifa. Inawezekana kusema kuwa uchumi wa jamii za leo na zijazo utategemea maarifa zaidi kuliko utakavyotegemea wenzu wowote mwengine. Utambuzi wa uwezo mkubwa wa maarifa katika maisha ya binadamu ndio msingi wa watu kusema ‘maarifa ni nguvu.’

Maarifa huelezwa kwa tamathali hii kutokana na uwezo wa: kuyadhibiti, kuyaendesha, kuyatawala na kuyaongoza maisha ya binadamu popote pale walipo. Mtu ambaye ameyakosa maarifa fulani huwa ameikosa nguvu hiyo muhimu na maisha yake huathirika pakubwa. Kwa msingi huu, maarifa yanaweza kuangaliwa kama utajiri mkubwa ambao binadamu anaweza kuyatumia kwa faida yake au kwa faida ya wanajamii wenzake. Ukweli huu ndio unaoelezwa na methali ya Kiswahili: ‘Elimu ni mali.’ Elimu ni chimbuko la maarifa muhimu maishani.

Msingi wa utajiri na maendeleo ya binadamu popote alipo basi ni maarifa. Je, maarifa kwa upande wake yana sifa gani? Maarifa yenye hayana upinzani. Maarifa uliyo nayo huweza kuwa na watu wengine wengi pasiwe na upinzani baina yenu kwa kuwa kila mmoja ana maarifa sawa. Kila mmoja ana uhuru wa kuyatumia maarifa hayo kama chanzo cha kuyazalisha maarifa mengine. Utumiaji wa maarifa yenye hauyamalizi maarifa hayo. Maarifa hayawezi kugusika ingawa mtu anaweza kuyanyumbua maarifa yenye kwa kuyatumia kwa namna tofauti.

Maarifa huingiliana na maarifa mengine. Maarifa aliyo nayo mtu mmoja huweza kuhusishwa na maarifa aliyo nayo mtu mwengine ili kuvyaza au kuzuka na maarifa tofauti. Maarifa yanaweza kuchukuliwa kutoka sehemu moja hadi nyiningine kwa namna ambavyo mtu hawezu kufanya bidhaa nyiningine ile. Kwa mfano, ni muhalii mtu kulalamika kuwa hawezu kutembea kutoka sehemu moja hadi nyiningine kwa sababu ana mzigo mzito wa maarifa kichwani.

Sifa nyiningine muhimu ya maarifa ni kuwa yanaweza kuwasilishwa kwa njia za ishara au mitindo mingine ya kidhahania. Ikiwa unataka kukihamisha chombo fulani kutoka sehemu moja hadi nyiningine, lazima uwazie ukubwa wake, uzito wake na labda hata umbali wa panapohusika. Maarifa huweza kubadilishwa au kugeuzwa na kuwa ishara ambazo huyafanya kuwasilishwa kwa njia nyepesi kuliko kwa mfano ikiwa mtu atayawasilisha katika muundo wa, kwa mfano, kitabu. sambamba au kugotanishwa na kipengele kingine cha maarifa. Huo huwa muktadha mzuri wa kuelewaka au kuwa na maana. Kwa mfano, neno ‘mwerevu’ huweza kuwa na maana kwa kuwekwa katika muktadha wa ‘mjinga’, ‘mjanja’, ‘hodari’ na kadhalika.

Maarifa huweza kuhifadhiwa katika nafasi ndogo sana. Suala hili linaeleweka kwa njia nyepesi tunapoangalia maarifa katika muktadha wa teknolojia. Data zinazowahusu mamilioni ya watu, ambazo zingehitaji maelfu ya maktaba na lukuki ya vitabu, huweza kuhifadhiwa kwenye kifaa kidogo kinachoweza kutiwa mfukoni.

Maarifa hayawezi kudhibitiwa au kuzuiliwa mahali fulani yasisambae. Maarifa huenea haraka sana. Maarifa ni kitu kinachoepuka pingu za watu wanaopenda kuwadhibiti binadamu wenzao. Hata pale ambapo mfumo wa kijamii au wa kisiasa unafanya juu chini kuwadhibiti raia au watu wenye, ni muhalii kuyadhibiti maarifa yenye. Inawezekana kuzidhibiti njia fulani za ueneaji wa maarifa lakini maarifa hayo yatapata upenyu wa kusambaa. Ni kweli kuwa maarifa ni nguvu inayozishinda nguvu zote.

Swali hili lilihitaji mtahiniwa asome kifungu na kusanisi hoja muhimu na kuzifanya muhtasari bila kuacha mawazo muhimu wala kupoteza maana asili ya kifungu.

Mtahiniwa pia alihitaji stadi ya kutumia viunganishi vifaavyo ili kuleta mtiririko unaoridhisha. Watahiniwa wengi walilemewa katika upande wa kutumia viunganishi ili kutiririsha mawazo. Wengi waliinua sehemu ambazo hazikuwa na uhusiano wowote kihaja. Stadi ya kujieleza kwa mtiririko ufaao lazima ifundishwe.

■ Watahiniwa wengi walitatizika katika kudondo hoja muhimu.

(a) Fupisha aya ya pili na ya tatu. (maneno 55 - 60)

Majibu

- (a) - Maarifa huyadhibiti maisha ya binadamu
     -Maarifa ni nguvu muhimu maishani
     -Utajiri na maendeleo hutegemea maarifa
     -Maarifa hayana upinzani
     -Maarifa hayamalizwi kwa kutumiwa na watu tofauti
     -Maarifa hayagusiki
- (b) Eleza sifa kuu za maarifa kama zinavyojoitokeza kuanzia aya ya nnë hadi aya ya nane.
     (maneno 100 - 110).

Majibu

- Maarifa huingiliana na maarifa mengine
- Huweza kuchukuliwa kutoka sehemu moja hadi nyingine
- Huweza kuwasilishwa kwa njia ya ishara
- Yana sifa ya uhusianaji
- Huweza kuhifadhiwa katika nafasi ndogo
- Hayawezi kuzuiliwa yasisambae.

4.5 MAPENDEKEZO

- Walimu waendelee kuwapa wanafunzi mazoezi ya maswali ya ufahamu na ufupisho na kusahihisha wakizingatia sarufi kwa sababu jambo hili linazingatiwa wakati wa kusahihisha mtihani wa kitaifa.
- Wanafunzi wasisitiziwe kwamba baadhi ya maswali ni ya stadi za juu kama matumizi na tathmini kwa hivyo maswali ambayo hayaonekani kuwa na majibu ya kuinua moja kwa moja huulizwa pia.
- Wanafunzi wapewe mazoezi ya muhtasari huku mtiririko ufaao ukisisitizwa mara kwa mara ili wapate kuzoea kutumia viunganishi kutiririsha hoja katika kujibu maswali ya muhtasari.
- Walimu na wanafunzi watalii maeneo yote ya sajili bila ya kujifunga kwa chache tu ambazo ni za kawaida.

*Masuala yote katika silabasi yafundishwe katika upana wake bila kubagua.

4.6 FASIHI (102/3)

Matokeo ya karatasi ya tatu (102/3) ya miaka ya 2007 hadi 2010.

Mwaka	2007	2008	2009	2010
Alama ya Wastani	43.49	31.17	32.72	39.22
Alama ya Tanganisho	13.12	13.64	13.11	14.09

Matokeo ya karatasi ya tatu (102/3 ya mwaka wa 2010 yameimarika kutoka alama ya wastani ya **32.72** mwaka wa 2009 hadi **39.22** mwaka wa 2010.

Tutachanganua swali la kwanza pekee katika karatasi hii kwa sababu lilikuwa la **lazima**. Pia ndilo lililoonekana kuwapa watahiniwa changamoto kidogo.

Swali hili lilikuwa ni **shairi** kutoka diwani ya E. Kezilahabi

Soma shairi hili kisha ujibu maswali yanayofuata.

Dhamiri yangu

Dhamiri imenifunga shingoni.
Nami kama mbuzi nimefungwa
Kwenye mti wa utu. Kamba ni fupi
Na nimekwishachora duara.
Majani niwezayo kufikia yote nimekula.
Ninaona majani mengi mbele yangu
Lakini siwezi kuyafikia: kamba, kamba.

Oh! Nimefungwa kama mbwa.
Nami kwa mbaya bahati, katika
Uhuru kupigania, sahani ya mbingu
Nimeipiga teke na niigusapo kwa mdomo
Mbali zaidi inakwenda na siwezi tena
Kuifikia na hapa nilipofungwa
Nimekwishapachafua na kuhama siwezi.

Kamba isiyonekana haikatiki.
Nami sasa sitaki ikatike, maana,
Mbuzi wa kamba alipofunguliwa, mashamba
Aliharibu na mbwa aliuma watu.
Ninamshukuru aliyenifunga hapa
Lakini lazima nitamke kwa nguvu
“Hapa nilipo sina uhuru!”

(E. Kezilahabi)

- (a) Taja mambo manne ambayo mshairi analalamikia.
- (b) Kwa nini mshairi haoni haja ya yeze kuwa huru?
- (c) Eleza maana ya mshororo ufuatao kama ulivytumiwa katika shairi.
“Kamba isiyonekana haikatiki.”
- (d) Taja na utoe mifano ya aina mbili za tamathali zilizotumika katika shairi hili.

(Q 1a

Majibu

- (a) -Kufungwa
-Kunyimwa uhuru
-Alipofungwa pameharibika
-Angependa kuhama lakini hawezi
-Kuna majani mengi mbele yake lakini hawezi kuyafikia

(b)

amekwisha zoea hali yaki
-Hapendi kuonekana tofauti. Hataki kuukosa utu kwa sababu amefungwa katika kamba ya utu.
majibu

- (c) Ni dhamiri katika nafsi yake ambayo ameshikilia ambayo haionekani kwa macho ndiyo iliyomfunga

Majibu

- (d) (i) Tashbihi -kama mbuzi
-Kama mbwa
(ii) Istiari/sitiari -Sahani ya mbingu, kamba isiyonekana
(iii) Tasfida Nimekwishapachafua

Majibu

- (e) Mishata: Mishororo ambayo maana yake inakamilika katika mshororo unaofuata
Mf: Nami kwa mbaya bahati, katika uhuru kupigania kamba ni fupi na nimekwishachora duara.

Nami kwa mbaya bahati, katika
Uhuru kupigania, Sahani ya mbingu
Nimeipiga teke na niigusapo kwa mdomo
Mbali zaidi inakwenda na siwezi tena
Nami sasa sitaki ikatike maana
Mbuzi wa kamba alipofunguliwa, mashamba

Majibu

- (f) Nimefungwa kama mbwa na kwa bahati mbaya katika kutaka kuondoka pale nimeipiga teke sahani ya mbingu ambayo imeenda mbele na siwezi kuifikia.
Na pale nilipofungwa ni pachafu ila siwezi kupatoka.

4.7 MAPENDEKEZO

- Walimu wafundishe vitabu vilivyoteuliwa kwa ukamilifu wake huku wakizingatia ploti, wahusika, maudhui, mbinu na lugha.
- Wanafunzi wahimizwe kutambua masuala muhimu yanayojitokeza katika hadithi zote katika Mayai Waziri wa Maradhi na Hadithi Nyingine
- Wanafunzi wawekewe misingi bora katika fasihi simulizi tangu kidato cha kwanza.
- Walimu wafundishe wanafunzi wao istilahi muhimu zinazohusiana na ushairi.
- * Katika karatasi hii, swali lililohepwa na baadhi ya watahiniwa ni nambari tatu.
Swali hili lilihitaji watahiniwa waweze kukumbuka ni wapi dondo hilo linapopatikana kitabuni.

TANB. Ni dhahiri kwamba kwa jumla matokeo ya mtihani wa somo la Kiswahili yameimarika katika mwaka wa 2010 yakilinganishwa na mwaka wa 2009.

Ni matarajio yetu kuwa walimu na wanafunzi watamakinika kujifaidi na mapendelekezo tuliyoyatoa katika ripoti hii ili kuzidi kuboresha matokeo ya somo la Kiswahili katika siku za halafu.

29.2 KISWAHILI

29.2.1 Kiswahili Paper 1 (102/1)

1 Insha ya Lazima:

Andika wasifu wa ndugu yako ambaye amepanga hafla ya kuchangisha pesa za kumgharamia masomo ya Chuo Kikuu.

2 Eleza hatua zinazochukuliwa na serikali kupambana na ufisadi hapa nchini.

3 "Wakenya hawawezi kuafikia umoja wa kitaifa iwapo wataendelea kutumia lugha zao za kienyeji." Jadili.

4 Binadamu ni ngamba hakosi la kuamba.

29.2.2 Kiswahili Paper 2 (102/2)

1 UFAHAMU (alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali

Suala la mahusiano ya wanadamu katika jamii, uainishaji wake na udhihirikaji wake limewashughulisha wataalamu wa elimu jamii kwa dahari ya miaka. Suala hili huwatafakarisha wataalamu hao kutokana na umuhimu wake katika maisha ya binadamu. Msingi mkuu wa uainishaji wa mahusiano hayo ni kukichuza kipindi cha mahusiano yenyewe. Yapo mahusiano baina ya waja ambayo yanachukua muda mfupi, kwa mfano saa au dakika chache, na mengine ambayo huenda yakachukua miaka ayami.

Mahusiano ya muda mrefu kabisa ni yale yanayo julikana kama mahusiano ya kudumu. Inamkinika kudai kuwa miundo ya kijamii, kisiasa na kiuchumi huweza kuyadhibiti mahusiano hayo kwa kiasi kikubwa. Watu wengi huitakidi kuwa uhusiano uliopo baina ya mtu na jamaa yake utachukua muda mrefu, na kwa hiyo ni uhusiano wa kudumu. Hali hii hutokana na uhalisi kuwa tunahusiana na jamaa zetu kwa kipindi kirefu labda tangu ukembe hadi utu uzima wetu. Uhusiano huu hatarajiji kuvunjwa na umbali wa masafa baina yetu; tunaendelea kuwasiliana kwa barua au, katika enzi hii ya utandawazi, kwa kutumia nyenzo za teknohamma kama mtandao na simu za mkononi, na kudumisha uhusiano wetu wa kijamaa. Hata hivyo, inawezekana baadhi ya mahusiano ya kijamaa yasiwe ya kudumu. Mathalan, uhusiano uliopo baina ya mke na mume, na ambao unatarajiwa kuwa wa kudumu au wa kipindi kirefu, unaweza kuvunjwa kwa kutokea kwa talaka. Talaka hiyo inavunja ule uwezekano wa uhusiano wa kudumu unaofumbatwa na sitiari ya pingu za maisha.

Katika ngazi ya pili, mahusiano ya kipindi cha wastani, kuna mahusiano yanayohusisha marafiki zetu maishani, shulenii au kwenye taasisi zozote zile, majirani zetu, wenzetu katika mwahali mwa kazi, washiriki kwenye sehemu za ibada au za burudani na wenzetu kwenye vyama tofauti na makundi ya kujitolea. Inawezekana kudahili kuwa baadhi ya mahusiano haya, hususan baina ya marafiki na majirani huweza kuwa ya miongo na daima. Hali hii huweza kutegemea muundo na mfumo wa jamii. Kwa mfano, kwa wanajamii wanaishi kwenye janibu fulani mahsusii, na kwa miaka tawili bila ya kuhajiri, uhusiano wao na majirani huweza kuwa wa kudumu. Hali hii **inasigana** na hali iliyoko kwenye maisha ya mijini. Maisha ya mijini yana sifa ya kubadilikabadiika. Isitoshe, kutokana na mfumo wa maisha ya kibepari **yameghoshi** ubinafsi mwangi. Mawimbi ya mabadiliko na ubinafsi huweza kuumomonyoa ukuta wa uhusiano wa kudumu.

Mwelekeo wa maisha ya siku hizi ya uhamaji kutoka maeneo au viambo walikoishi watu unasababisha kupombojea kwa mahusiano ya kudumu baina yao na majirani zao. Uhusiano kati ya wenza katika mazingira ya kazi unahusiana kwa kiasi fulani na ule wa majirani. Vimbunga vya ufutwaji kazi, ubadilishaji wa kazi, hali zisizotegemewa na mifumo ya kimataifa pamoja na hata mifumo ya kisiasa huweza kuathiri mshikamano wa wanaohusika kazini.

Kiwango cha mwisho cha mahusiano ni uhusiano wa mpito au wa muda mfupi. Mahusiano ya aina hii hujiri katika muktadha ambapo pana huduma fulani. Huduma hizi zinaweza kuwa za dukani, kwenye sehemu za ibada, kwenye kituo cha mafuta, kwa kinyozi, kwa msusi na kadhalika. Kuna sababu kadha zinazotufanya kuyazungumzia mahusiano ya aina hii kama ya mpito. Kwanza, uwezekano wa mabadiliko ya anayeitoa huduma hiyo ni mkubwa. Si ajabu kuwa unaporudi kwa kinyozi au msusi unatambua aliyekushughulikia hayupo. Hata hivyo, kuna **vighairi** hususa pale ambapo mtoa huduma anayehusika ni yule yule mmoja.

Mahusiano ya mpito yanatawaliwa na ‘uhusiano wa chembe chembe.’ Uhusiano wa chembe chembe, bidhaa ya mfumo wa kibepari, unamaanisha kuwa kinachomshughulisha mtu ni chembe ndogo tu ya mwenzake. Chembe hiyo inaweza kuwa huduma, kwa mfano, gazeti analokuuzia mtu, viatu anavyokushonea, nguo anazokufulia, ususi anaokufanyia n.k. Mahusiano ya aina hii yametovukwa na hisia za utu na ni zao la mifumo ya kisasa ya kiuchumi na kijamii. Mtu anayehusiana na mwenzake kwa misingi ya chembe ndogo tu, huenda asijali kama mwenzake amekosa chakula, amefutwa kazi, amefiliwa, ameibiwa na kadhalika.

Suala kuu tunalopaswa kuijuliza ni: je, tunahusiana vipi na jamaa zetu, taasisi zetu, marafiki zetu na majirani zetu? Je, uhusiano wetu na raia wenzetu ni wa aina gani? Je, uhusiano wetu na nchi yetu ni wa mpito au ni wa kudumu?

- (a) Taja kigezo muhimu cha kuzungumzia mahusiano.

(alama 1)

- (b) Eleza imani ya watu kuhusu uhusiano baina ya jamaa. (alama 1)
- (c) Fafanua athari ya teknolojia kwenye mahusiano ya watu. (alama 2)
- (d) Eleza sababu nne kuu za kuharibika kwa mahusiano katika maisha ya leo. (alama 4)
- (e) Taja sifa kuu ya mahusiano ya muda mfupi. (alama 2)
- (f) Je, kifungu, hiki kina ujumbe gani mkuu? (alama 2)
- (g) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yaliviyotumiwa katika kifungu.
  - (i) inasigana .....
  - (ii) yameghoshi .....
  - (iii) vighairi .....
 (alama 3)

2 MUHTASARI (alama 15)

Jamii ya leo inatawaliwa na kuendeshwa na kanuni ya maarifa. Inawezekana kusema kuwa uchumi wa jamii za leo na zijazo utategemea maarifa zaidi kuliko utakavyotegemea wenzo wowote mwingine. Utambuzi wa uwezo mkubwa wa maarifa katika maisha ya binadamu ndio msingi wa watu kusema ‘maarifa ni nguvu.’

Maarifa huelezwa kwa tamathali hii kutokana na uwezo wa: kuyadhibiti, kuyaendesha, kuyatawala na kuyaongoza maisha ya binadamu popote pale walipo. Mtu ambaye ameyakosa maarifa fulani huwa ameikosa nguvu hiyo muhimu na maisha yake huathirika pakubwa. Kwa msingi huu, maarifa yanaweza kuangaliwa kama utajiri mkubwa ambao binadamu anaweza kuutumia kwa faida yake au kwa faida ya wanajamii wenzake. Ukweli huu ndio unaoelezwa na methali ya Kiswahili: ‘Elimu ni mali.’ Elimu ni chimbuko la maarifa muhimu maishani.

Msingi wa utajiri na maendeleo ya binadamu popote alipo basi ni maarifa. Je, maarifa kwa upande wake yana sifa gani? Maarifa yenyehe hayana upinzani. Maarifa uliyo nayo huweza kuwa na watu wengine wengi pasiwe na upinzani baina yenu kwa kuwa kila mmoja ana maarifa sawa. Kila mmoja ana uhuru wa kuyatumia maarifa hayo kama chanzo cha kuyazalisha maarifa mengine. Utumiaji wa maarifa yenyehe hauyamalizi maarifa hayo. Maarifa hayawezi kugusika ingawa mtu anaweza kuyanyumbua maarifa yenyehe kwa kuyatumia kwa namna tofauti.

Maarifa huingiliana na maarifa mengine. Maarifa aliyo nayo mtu mmoja huweza kuhusishwa na maarifa aliyo nayo mtu mwingine ili kuvyaza au kuzuka na maarifa tofauti. Maarifa yanaweza kuchukuliwa kutoka sehemu moja hadi nyingine kwa namna ambavyo mtu hawezhi kufanya bidhaa nyingine ile. Kwa mfano, ni muhalii mtu kulalamika kuwa hawezhi kutembea kutoka sehemu moja hadi nyingine kwa sababu ana mzigo mztizo wa maarifa kichwani.

Sifa nyingine muhimu ya maarifa ni kuwa yanaweza kuwasilishwa kwa njia za ishara au mitindo mingine ya kidhahania. Ikiwa unataka kukihamisha chombo fulani kutoka sehemu moja hadi nyingine, lazima uwazie ukubwa wake, uzito wake na labda hata umbali wa panapohusika. Maarifa huweza kubadilishwa au kugeuzwa na kuwa ishara ambazo huyafanya kuwasilishwa kwa njia nyepesi kuliko kwa mfano ikiwa mtu atayawasilisha katika muundo wa, kwa mfano, kitabu.

Maarifa yana sifa ya uhusianaji. Kipengele fulani cha maarifa huwa na maana kinapowekwa

sambamba au kugotanishwa na kipengele kingine cha maarifa. Huo huwa muktadha mzuri wa kuelewaka au kuwa na maana. Kwa mfano, neno ‘mwerevu’ huweza kuwa na maana kwa kuwekwa katika muktadha wa ‘mjinga’, ‘mjanja’, ‘hodari’ na kadhalika.

Maarifa huweza kuhifadhiwa katika nafasi ndogo sana. Suala hili linaelewaka kwa njia nyepesi tunapoangalia maarifa katika muktadha wa teknolojia. Data zinazowahusu mamilioni ya watu, ambazo zingehitaji maelfu ya maktaba na lukuki ya vitabu, huweza kuhifadhiwa kwenye kifaa kidogo kinachoweza kutiwa mfukoni.

Maarifa hayawazi kudhibitiwa au kuzuiliwa mahali fulani yasisambae. Maarifa huenea haraka sana. Maarifa ni kitu kinachoepuka pingu za watu wanaopenda kuwadhibiti binadamu wenzao. Hata pale ambapo mfumo wa kijamii au wa kisiasa unafanya juu chini kuwadhibiti raia au watu wenywewé, ni muhali kuyadhibiti maarifa yenye. Inawezekana kuzidhibiti njia fulani za ueneaji wa maarifa lakini maarifa hayo yatapata upenyu wa kusambaa. Ni kweli kuwa maarifa ni nguvu inayozishinda nguvu zote.

- (a) Fupisha aya ya pili na ya tatu. (maneno 55 - 60) (alama 5, 1 ya utiririko)

Matayarisho

.....

Nakala safi

.....

- (b) Eleza sifa kuu za maarifa kama zinavyojitokeza kuanzia aya ya nne hadi aya ya nane. (maneno 100 - 110). (alama 10, 2 za utiririko)

Matayarisho

.....

Nakala safi

.....

3. MATUMIZI YA LUGHA (alama 40)

- (a) Toa mfano wa neno lenye muundo wa silabi ya irabu pekee. (alama 1)
- (b) Eleza maana mbili za neno: Barabara. (alama 2)
- (c) Sahihisha sentensi:
Abiria walisafiri na ndege. (alama 1)
- (d) Tambua na ueleze aina za vivumishi katika sentensi:
Mwanafunzi mkongwe amepewa tuzo kwa kuwa hodari masomoni. (alama 4)
- (e) Andika sentensi ifuatayo katika hali yakinishi.
Usingeacha masomo, usingetaabika vile. (alama 2)
- (f) Tunga sentensi ukitumia kielezi cha:
(i) Jumla (alama 1)
(ii) Namna linganisho (alama 1)
- (g) Ainisha shamirisho na chagizo katika sentensi:
Vibarua wamefanya kazi haraka ipasavyo. (alama 2)
- (h) Eleza maana mbili zinazopatikana katika sentensi:
Nenda ukaniletee mbuzi. (alama 2)

- (i) Tunga sentensi kudhihirisha matumizi ya ngeli ya U-U. (alama 2)
- (j) Andika katika usemi wa taarifa.
“Mito yetu imechafuka sana; itabidi tuungane mikono wakubwa kwa wadogo, wanaume kwa wanawake ili tuisafishe.” Mwanamazingira alituhimiza. (alama 3)
- (k) Changanua sentensi ifuatayo ukitumia mistari au mishale.
Amina na Mustafa huimba taarabu. (alama 4)
- (l) Eleza matumizi ya ku katika sentensi:
Sikumwelewa alivyoeleza namna ya kuwatunza mbwa wake. (alama 2)
- (m) Tunga sentensi sahihi ukitumia kitenzi la katika kauli ya kutendwa. (alama 2)
- (n) Eleza kazi ya kila kitenzi katika sentensi:

Mkulima angetaka kupalilia shamba lake mapema. (alama 4)
- (o) Taja na utofautishe vipasuo vya ufizi. (alama 4)
- (p) Onyesha jinsi moja moja ya matumizi ya viwakifishi vifuatavyo:-
 (i) nusu koloni();
 (ii) herufi kubwa
 (iii) Kishangao(!)

4 **ISIMUJAMII** (alama 10)

“Benki yenyewe haina kitu ... CD4 count yake iko chini ... Ni emergency ... Tutampoteza ikikosekana.”

- (a) Taja sajili inayorejelewa na maneno haya. (alama 2)
- (b) Fafanua sifa **nne** zinazohusishwa na sajili hiyo. (alama 8)

29.2.3 Kiswahili Paper 1 (102/3)

SEHEMU A: USHAIRI (alama 20)

1 (LAZIMA)

Soma shairi hili kisha ujibu maswali yanayofuata.

Dhamiri yangu

Dhamiri imenifunga shingoni.
Nami kama mbuzi nimefungwa
Kwenye mti wa utu. Kamba ni fupi
Na nimekwishachora duara.
Majani niwezayo kufikia yote nimekula.
Ninaona majani mengi mbele yangu
Lakini siwezi kuyafikia: kamba, kamba.

Oh! Nimefungwa kama mbwa.
Nami kwa mbaya bahati, katika
Uhuru kupigania, sahani ya mbingu
Nimeipiga teke na niigusapo kwa mdomo
Mbali zaidi inakwenda na siwezi tena
Kuifikia na hapa nilipofungwa
Nimekwishapachafua na kuhamza siwezi.

Kamba isiyoonekana haikatiki.
Nami sasa sitaki ikatike, maana,
Mbuzi wa kamba alipofunguliwa, mashamba
Aliharibu na mbwa aliuma watu.
Ninamshukuru aliyenifunga hapa
Lakini lazima nitamke kwa nguvu
“Hapa nilipo sina uhuru!”

(E. Kezilahabi)

- (a) Taja mambo manne ambayo mshairi analalamikia. (alama 4)
- (b) Kwa nini mshairi haoni haja ya yeze kuwa huru? (alama 2)
- (c) Eleza maana ya mshororo ufuatao kama ulivytumiwa katika shairi.
“Kamba isiyoonekana haikatiki.” (alama 2)
- (d) Taja na utoe mifano ya aina mbili za tamathali zilizotumika katika shairi hili. (alama 4)
- (e) Kwa kutoa mifano miwili, eleza jinsi matumizi ya mishata yanavyojitokeza katika shairi hili. (alama 4)
- (f) Andika ubeti wa pili kwa lugha nathari. (alama 4)

SEHEMU B: RIWAYA

S.A. Mohamed: Utengano

Jibu swali la 2 au la 3

- 2** “...wewe kwako toka lini mwanamke kuwa mtu? Wangapi umewatenda?”
- (a) Eleza muktadha wa dondo hili. (alama 4)
- (b) Kwa kutoa mifano minne mwafaka, dhihirisha ukweli wa dondo hili. (alama 16)
- 3** Kwa kurejelea vipengele vifuatavyo vya matumizi ya lugha katika riwaya ya *Utengano*, onyesha jinsi mwandishi amevitumia kufanikisha maudhui:
- (i) uzungumzinafsi; (alama 10)
(ii) taswira. (alama 10)

SEHEMU C: TAMTHILIA

Kithaka Wa Mberia: Kifo Kisimani

Jibu swali la 4 au la 5

- 4** “Dalili ya mvua ni mawingu.”
Kwa kuzingatia utawala wa Mtemi Bokono, thibitisha usemi huu. (alama 20)
- 5** “Nitoeni! Nitoeni kaburini. Ondoeni udongo. Ondoeni udongo nitoke kaburini.”
- (a) Eleza muktadha wa dondo hili. (alama 4)
- (b) Taja na ueleze tamathali za usemi mbili zilizotumiwa katika dondo hili. (alama 4)
- (c) Kwa kurejelea tamthiliya nzima, fafanua hoja **sita** kuonyesha jinsi dondo hili linavyoonyesha kinyume cha mambo. (alama 12)

SEHEMU D: HADITHI FUPI NA FASIHI SIMULIZI

K. W. Wamitila: Mayai Waziri wa Maradhi na Hadithi Nyingine

Jibu swali la 6 au la 7

- 6** “Ana nini mtoto huyu! Ninamtesekea na ufakiri wote huu nilionao...”
- (a) Eleza muktadha wa dondo hili. (alama 4)

- (b) Eleza tatizo alilokuwa nalo anayerejelewa kisha ufanue vitendo vinavyodhihirisha kwamba alikuwa na tatizo. (alama 6)
- (c) Anayetoa kauli hii alikuwa na msimamo gani kuhusu tatizo la mtoto? (alama 4)
- (d) Kwa kutoa mifano mitatu mwafaka, eleza hali zinazoweza kulaumiwa kwa tatizo la anayerejelewa. (alama 6)

FASIHI SIMULIZI

- 7 Huku ukitoa mifano mwafaka, **linganisha na utofautishe** kipera cha vitendawili na kile cha methali. (alama 20)

30.2 KISWAHILI (102) MWONGOZO WA KUSAHIHISHIA

30.2.1 Kiswahili Karatasi ya 1 (102/1)

1. Mtahiniwa azingatie muundo wa insha ya wasifu.

Mtahiniwa anahitajika kuandika mambo muhimu yanayohusiana na elimu. Ahakikishe kuwa yanayowasilishwa ni mambo chanya. Mfano wa hoja:

- Mwaka wa kuzaliwa na alikozaliwa mhusika.
- Wazazi wake ni akina nani.
- Juhudi za wazazi au wafadhili kumwelimisha.
- Alikosomea na juhudzi zake katika elimu.
- Vikwazo/changamoto alizoweza kukabiliana nazo katika elimu yake.
- Ufanisi wake katika elimu ya juu katika Chuo Kikuu.

2. Mtahiniwa aeleze maana ya ufisadi.

Hii ni insha ya maelezo. Mtahiniwa azue hoja na kuzitetea.

Hoja:

- Serikali kubuni asisi tekelezi ya kitaifa ya kampeni dhidi ya ufisadi ambayo huchunguza na kutoa mapendekezo dhidi ya ufisadi.
- Wafisadi kuchukuliwa hatua. Wengi wamefikishwa mahakamani huku maafisa wa umma wanaohusishwa na ufisadi wakifutwa kazi na kisha kufikishwa mahakamani.
- Kuimarisha taasisi za uongozi, haki, sheria na utangamano kupitia kwa mpango wa ufadhili wa GJLOS ambaa umejumuisha makundi ya kijamii.
- Kuanzisha hal mashauri ya kitaifa ya kutoa ushauri kwa tume ya kupambana na ufisadi ambayo imejumuisha makundi ya kidini, vyama vya wataalamu, sekta ya kibinafsi na ile ya wafanyakazi.
- Tume za Kisheria za kuchunguza kashfa za ufisadi kutumiwa mara kwa mara inapohitajika mathalan Tume ya Samwel Bosire kuchunguza kashfa ya Goldenberg, ile ya Hotel ya Grand Regency n.k.
- Kuanzishwa kwa ofisi ya mchunguzi maalum wa kuşkiliza malalamiko ya umma ambapo umma unaweza kuripoti kuhusu ufisadi.
- Nafasi pana kutolewa kwa wanahabari na umma kuripoti kuhusu ufisidi.
- Elimu ya uraia.
- Kampeni zilizofadhiliwa na serikali zote zikiwa dhidi ya ufisadi – kupitia kwa vyombo vya habari, mabango, vipeperushi.
- Sera ya serikali inayohitaji kila idara au asasi iunde kamati ya kupambana na ufisadi.
- Watumishi wa umma kuhitajika kutangaza utajiri wao.
- Kuhitaji watu wote nchini kutangaza ushuru waliolipa kila mwaka.

3. Hii ni insha ya mjadala

Mtahiniwa azue hoja za kuunga na pia kupinga kauli iliyotolewa. Kisha aonyeshe msimamo wake.

Hoja za Kupinga.

- Luga zetu za kienyeji ni kielelezo cha utamaduni wetu. Umoja wa kitaifa hauwezi ukapatikana katika mazingira ambayo taifa linatukuza utamaduni wa kigeni.
- Luga zetu za kwanza ambazo ndizo luga za kienyeji hutuwezesha kuwa na ukakamavu wa kujieleza, kuwa wabunifu wa kuingiliana na watu wengine kwa wepesi kuliko wale wanaosema luga ambazo si za awali.
- Hazina ya maadili, ujuzi na hekima ya jamii imo katika utamaduni wao. Utamaduni huu hauwezi ukatenganishwa na luga. Hivyo kudai kuwa hatupaswi kusema kwa luga zetu za kwanza ina maana kuwa hazina yote ya maadili yetu pamoja na hekima ya kiasili vitapotea.
- Luga zetu asilia huwa na msingi bora wa kujifunzia luga nyingine. Utafiti umedhihirisha kuwa wasemaji bora wa luga za kigeni ni wale mahiri katika luga zao asilia.

- Utafiti umedhihirisha kuwa kikwazo kikuu cha umoja wa kitaifa ni mitazamo hasi ambayo inaendelezwa na baadhi ya watu ambao wanaogopa kuweko kwa umoja huu wala si lugha za kienyeji.

Hoja za kuunga mkono

- Watu wanapoendelea kushikilia lugha zao za kwanza ina maana kuwa hawaachi desturi na tamaduni zao. Twajua kuna migongano na tofauti kubwa kati ya tamaduni tofauti. Katika hali hii inakuwa vigumu kupata utamaduni mmoja unaoweza kuwa ugwe wa kuwaunganisha Wakenya.
- Lugha zetu asilia husheheni mitazamo hasi kuhusu majirani wetu ambao hawatumii lugha moja nasi. Kutupilia mbali lugha hizi na kuchukua lugha moja kama Kiswahili kutatuweshesha kutohoa hisia hasi kwa wenzetu. Katika hali hii, pana uwezekano mkubwa wa kuwa na umoja wa kitaifa.
- Hivi sasa tuna ndoa za asili mbalimbali za lugha. Iwapo tutadai kila mwanandoa aendeleze lugha yake katika ndoa ile tutawakanganya watoto wetu. Wataibukia kukosa mielekeo mizuri.

Msimamo

Ili kuleta umoja wa kitaifa tunahitaji kuchota yaliyo bora kutoka kwa tamaduni zetu na kujenga utamaduni unaoweza kukubalika na kila Mkenya. Kisha tuteue lugha moja ya Kiafrika kama Kiswahili na kuifanya lugha ya maingiliano kati ya Wakenya wote.

4. Hii ni methali

Mtahiniwa aandike kisa kimoja tu kuthibitisha ukweli kwamba lolote mtu alifanyalo watu hawakosi kusema. Kwa hivyo mtu asijali mradi kile anachofanya ni halali.

30.2.2 Kiswahili Karatasi ya 2 (102/2) Mwongozo wa Kusahihishia

1. (a) Kukichungua au kukiangia kipindi cha mahusiano yenyewe.
(b) Kuwa utakuwa uhusiano wa kudumu/utakuwa uhusiano wa muda mrefu.
(c) Huwezesha watu au jamaa walio mbali kuwasiliana/simu au mtandao huwa chanzo au nyenzo muhimu ya kudumisha uhusiano.
(d) Mabadiliko ya mara kwa mara/kuwepo kwa ubinafsi mwingsi.
    - Uhamaji wa watu kutoka viambo/mitaa yao
    - Ufutwaji wa watu kazini na kwa hivyo kutengana na wenzao.
    - Ubadilishaji wa kazi.
    - Kutotegemeka kwa kazi zenyewe.
    - Nguvu na kani za kiuchumi ni nyingi.
    - Mifumo ya kisiasa huweza kuathiri maisha.
  - (e) Uhusiano wa chembechembe/mtu hujihusisha na chembe ndogo ya mwenzake. Mahusiano yanapasa kutawaliwa na hisia za utu, undani – yaani mahusiano yanayogusa nafsi zetu, ya dhati, ya kuwajibika kwa wenzetu na nchi yetu.
  - (f) (i) Inapingana;
(ii) yamejaa/yametawaliwa na
(iii) vinyume
2. (a) - Maarifa huyadhibiti maisha ya binadamu
-Maarifa ni nguvu muhimu maishani
-Utajiri na maendeleo hutegemea maarifa
-Maarifa hayana upinzani
-Maarifa hayamalizwi kwa kutumiwa na watu tofauti
-Maarifa hayagusiki

zozote 4 x 1=4
ut - 1

- (b) -Maarifa huingiliana na maarifa mengine
-Huweza kuchukuliwa kutoka sehemu moja hadi nyingine
-Huweza kuwasilishwa kwa njia ya ishara
-Yana sifa ya uhusianaji
-Huweza kuhifadhiwa katika nafasi ndogo
-Hayawezi kuzuiliwa yasisambae. zozote 4 x 2=8
Ut -2
- (a) au, oa, au (alama 1)
- (b) (i) Barabara – sawasawa
Bara bara – njia (alama 2)
- (c) Abiria walisafiri kwa ndege (alama 1)
- (d) (i) Mkongwe – Kivumishi jina (alama 2)
(ii) Hodari – Kivumishi cha sifa (alama 2)
- (e) Ungeacha masomo, ungetaabika vile. (alama 1)
- (f) Mifano ya sentensi:
(i) Kenya ilinyakua nishani **lukuki**
(ii) Ali alikariri mashairi **kimanju** (alama 2)
- (g) -Shamirisho – kazi
-Chagizo – haraka ipasavyo (alama 2)

- (h) -Amletee mbuzi mnyama
 -Amletee mbuzi kifaa cha kukunia nazi (alama 2)
- (i) Mfano wa sentensi: Usingizi umemlemea sana (alama 2)
 (j) Mwanamazingira alituhimiza kuungana mikono wakubwa kwa wadogo, wanaume kwa wanawake kusafisha mito yetu ambayo ilikuwa imechafuka sana. (alama 3)
3. (k) (i) Mistari:

$$\begin{array}{c} \text{KN(N)} + \text{KT(T+N)} \\ \text{Mishale:} \\ \text{S} \xrightarrow{\hspace{1cm}} \text{KN} + \text{KT} \\ \text{KN} - \text{N} \\ \text{N} - \text{Amina, Mustafa} \\ \text{KT} - \text{TN} + \text{N} \\ \text{T} - \text{huimba} \\ \text{N} - \text{taarabu} \end{array}$$

 *Sahihisha aina moja pekee ya uchanganuzi. (alama 4)
- (l) (i) Ku katika sikumwelewa ni kiwakilishi cha wakati katika hali kanushi.
 (ii) Ku Katika **kuwatunza** ni ya ngeli ya kitenzi – nomino (alama 2)
- (m) Mfano wa sentensi: Chakula kimeliwa (alama 2)
- (n) (i) Angetaka ni kitenzi kisaidizi ambacho kimebeba dhana ya wakati.
 (ii) Kupalilia ni kitenzi kikuu au halisi ambacho kinaendeleza maana kuu ya sentensi. (hoja 2 x 2=alama 4)
- (o) t- Chepesi (sighuna)
 d- nzito (ghuna)

$$\begin{array}{ll} \text{Kutaja} & 2 \times 1 = 2 \\ \text{Tofauti} & 2 \times 1 = 2 \end{array}$$
 (jumla=alama 4)
- (p) (i) (a) Kuonyesha/kuashiria kutua au kupumzika katika sentensi ndefu.
 (b) Kuunga sentensi mbili au vishazi viwili vinavyoweza kusimama huru.
 (c) Kabla ya maneno ya kutolea ufanuzi
 (d) Katika sentensi ambapo kuna orodha hiyo
 Tanb: Anaweza kutoa mifano au maelezo tu. (alama 3)
- (ii) Herufi kubwa:
 1) Mwanzoni mwa sentensi
 2) Kuandika majina maalum/nomino za pekee
 3) Kuandika majina ya siku, mwezi au mwaka
 4) Kuandika anwani ya kitabu/makala/kuanzia kila neno muhimu.
 Katika anwani k.m Mayai Waziri ...
 5) Kuandika vifupi vya maneno na akronimu k.m S.L.P, UKIMWI
yoyote 1x 1=1
- (iii) Kishangao: (alama ya hisi)
 1) Kuonyesha hisia (furaha, huzuni, mshtuko)
 2) Kuonyesha amri au sharuti. **yoyote 1 x 1=1**

4. ISIMUJAMII

- (a) Sajili ya hospitalini/sajili ya matibabu. Mazungumzo yanayopatikana katika muktadha wa hospitali.
- (b) (i) Matumizi ya msamiati maalum – magonjwa, mkamba, maradhi, pimajoto, udodosi n.k.
 (ii) Mwelekeo wa kuchanganya ndimi na kuhamisha ndimi.
 (iii) Sifa ya kuwarejelea wanaohusika kwa kutaja vyeo vyao ... Dkt... Muuguzi... au mgonjwa badala ya kutaja jina/majina yao.
 (iv) Kuchanganya lugha na ishara au alama, kwa mfano 1 x 3 (tembe moja mara tatu).

- (v) Matumizi ya lugha ya kilatini – hasa wakati wa kurejelea taaluma au mapana maalum.
  - (vi) Matumizi ya vifupisho kwa mapana kwa mfano CD4, TB, VVC
  - (vii) Kuwepo kwa msimbo maalum/mwelekeo wa kutumia msamiati au maelezo tofauti na lugha ya kawaida. Kwa mfano mgonjwa huyu afanyiwe ‘Elisa test’ badala ya mgonjwa huyu apimwe maradhi ya ukimwi kwa kutumia kipimo cha Elisa.”

30.2.3 Kiswahili Karatasi ya 3 (102/3) Mwongozo wa Kusahihishia

1. (a) -Kufungwa
 -Kunyimwa uhuru
 -Alipofungwa pameharibika
 -Angependa kuhama lakini hawezi
 -Kuna majani mengi mbele yake lakini hawezi kuyafikia zozote 4 x 1 =4

(b) amekwisha zoea hali yaki
 -Hapendi kuonekana tofauti. Hataki kuukosa utu kwa sababu amefungwa katika kamba ya utu. 2 x 1=2

(c) Ni dhamiri katika nafsi yake ambayo ameshikilia ambayo haionekani kwa macho ndiyo iliyomfunga (alama 2)

(d) (i) Tashbihi -kama mbuzi
 -Kama mbwa
 (ii) Istiari/sitiari -Sahani ya mbingu, kamba isiyooonekana
 Kutaja- 1
 Kutoa mfano- 1
 (iii) Tasfida - Nimekwishapachafua Zozote 2 x 2=4

(e) Mishata: Mishororo ambayo maana yake inakamilika katika mshororo unaofuata
 Mf: Nami kwa mbaya bahati, katika uhuru kupigania kamba ni fupi na nimekwishachora duara.
 Nami kwa mbaya bahati, katika Uhuru kupigania, Sahani ya mbingu
 Nimeipiga teke na niigusapo kwa mdomo
 Mbali zaidi inakwenda na siwezi tena
 Nami sasa sitaki ikatike maana
 Mbuzi wa kamba alipofunguliwa, mashamba

4 (f) Nimefungwa kama mbwa na kwa bahati mbaya katika kutaka kuondoka pale nimeipiga teke sahani ya mbingu ambayo imeenda mbele na siwezi kuifikia.
 Na pale nilipofungwa ni pachafu ila siwezi kupatoka.

2. (a) - Haya ni maneno ya Kazija
 - Anamwambia Maksuudi
 - Wamo nyumbani kwa Kazija
 - Maksuudi amekuja kumtembelea Kazija na kumfumania Mussa ambaye pia amekuja kumfuata Kazija
 - Maksuudi amempiga Mussa. Mussa ametoroka
 - Maksuudi amemwambia kazija kuwa yeve kazija si mwanimke.

ndipo Kazija anamwambia maksuudi maneno haya.

Hoja: 4 x 1=4

(b) (i) MAIMUNA

- Maksuudi amemzia kuufahamu ulimwengu halisi
- Alimnyima uhuru wa kuamua
- Alimtawisha kwa muda mrefu
- Alimlea kikatili
- Anamnyima elimu – anamsomeshea ndani
- Kelele zake zilimzuia kufurahia mazingira shwari
- Anamtesa kisaikolojia kwa kumtesa mamake – Tamima

(ii) TAMIMA

- Anamsaaliti kimapenzi kwa kushirikiana kimapenzi na Kazija/kusini, na Kazija
- Anamnyima uhuru wa kufurahia maisha ya ndoa – anamtusi akimwita paka.
- Alimnyima haki za binadamu kama huduma za daktari au mkunga anamkataza mkunga kuingia nyumbani mwake
- Anamwonyesha dhuluma, ukatili na hamaki – km alimpiga na kumjeruhi vibaya punde baada ya kujifungua.
- Alimtaliki bila sababu na bila kuzingatia utaratibu
- Alimfukuza usiku
- Alimzuia kufanya kazi ya ajira
- Alimnyang'anya kitoto kichanga
- Anamtawisha/anamfungia nyumbani
- Anamwacha akiwa karibu kujingua na kukaa kwa Kazija kwa Juma moja.

(iii) KAZIJA

- Maksuudi na viongozi wengine wanawanyima Kazija na wanawake wengine nafasi katika elimu.
- Anamtumia kama chombo cha starehe
- Anamdhulumu shoga yake Farashuu
- Anamdhalilisha kwa kumuuliza ‘wewe ni nani’?

(iv) BITI KOCHO

- Alimdunisha
- Alimdharau
- Alimtumikisha vibaya
- Alimtisha
- Alimtusi
- Alimlipa mshahara mdogo
- Alimwachisha kazi ati kwa kosa la kumtetea Tamima
- Alimfukuza usiku.

(v) MWANASURURU

- Anamnyang'anya mali aliyoachiwa na babake
- Anamfanyia unafiki. Anamwoa kwa kutaka mali yake na kumfanya kuingilia ukahaba
- Alimtaliki baada ya kumhaini
- Alimpiga

Mifano 4 na maelezo yake x 4=16

3. A. Uzungumzinaksi hutokea ambapo mhusika anazungumza mwenyewe kwa mwenyewe au kimoyo moyo.

- (i) Kazija anaposubiri kuja kwa Mussa na Maksuudi nyumbani kwake.
Anajisemea: "Huogopi mwanamke we! "Toka lini hata leo iwe ya pili." Labda si Kazija." Uzungumzi huu unadhihirisha azma ya Kazija na ujasiri/ukaili wa kutekeleza mpango wa Farashuu kuwafanya mtu na mwanawe kufumainiana nyumbani kwake. Jambo hili linasababisha kutengana kwa Maksuudi na mwanawe Mussa na matukio mengine yote katika riwaya.
- (ii) Maksuudi anapojisemea kwa kinywa kipana "mabadiliko....!"
Mwandishi ametumia mbinu hii kutubainisha hali ambapo Maksuudi anajutia matendo yake na yuko tayari kubadilika.
- (iii) Maksuudi anapojiuliza "Lusu! Nani Lusu? Lusu Tamima au Maksuudi?" mwenyewe?" Anajiuliza maswali haya akiwa shambani mdhaifu wa afya baada ya kutoka hospitali. Maksuudi anakiri makosa yake na kujutia matendo yake yaliyosababisha matatizo yaliyomkabili.
- (iv) Maksuudi anaposema: "La, La, la, la... nitakwenda kuwatafuta wanangu katika uhai wangu uliobaki." Uzungumzaji huu unaashiria mabadiliko katika maisha ya Maksuudi na kusisitiza azma ya kuwatafuta wanawe. Jambo hili linaendeleza kadhia kufikia kilele/linaonyesha uwajibikaji wa Maksuudi.

Maeleo ya uzungumzi nafsi (alama 2)

Hoja zozote 4 x 2=8

B. TASWIRA

Taswira ni picha inayojitokeza akilini mwa mtu anaposoma maandishi, anaposikiliza au kutazama jambo/mtu fulani.

- (i) Maeleo kumhusu Kazija yanayobainisha urembo wake wa kuvutia ambao unawavuta Mussa na Maksuudi na hatimaye kuwaponza na kuwatenganisha.
- (ii) Maeleo kuhusu jumba la Maksuudi la kifahari lililopambwa kwa mapambo kutoka ulaya yalipopatikana kutokana na shughuli za magendo. Maeleo haya yanadokezea maovu ya Maksuudi na matendo yake hasa ya kuwatawisha mkewe na mtoto na kuwadhulumu wafanya kazi.
- (iii) Taswira aliyokuwa nayo Biti Sururu ya maumbile ya Maimuna.
Maeleo haya yanaonyesha kuwa urembo wa Maimuna ulikuwa umeanza kuchujuka na hivyo kutishia chanzo cha kipato chake. Wakati ulikuwa umefika wa ye ye kutafakari hatua nyininge.
- (iv) Maeleo kuhusu Mussa pale alipokuwa mvunguni nyumbani kwa Kazija na vile alivyohisi akisikiliza mazungumzo kati ya Kazija na Maksuudi.
- (v) Taswira ya pale hotelini
Rumbalola, yale maeleo hasa wakati Bw. Maksuudi anatokea akijikokota kumsongea Maimuna kwa furaha ya uwezekano wa kumpata mwanawe lakini Maimuna awakimbia kuzidisha utengano wao.
- (vi) Taswira ya kipigo cha Tamima kutoka kwa maksuudi – kuonyesha ukatili wa Maksuudi.
- (vii) Umbo/picha la tambo la Biti Kocho – kuonyesha ujasiri wake.
- (viii) Maeleo kuhusu **madongoporomoka** nyumba ya Farashuu na vibanda vinavyoizunguka kuonyesha utabaka.
Mtahiniwa ajadili mambo yanayoashiria/yanayopelekea kuanguka kwa utawala/juhudi za wanyonge kujikomboa/nyenzo zinozotumiwa na watawala kujidumisha mamlakani.

- 4.
- Raia kususia mukutano wa Mtemi.
  - Utawala kuanza kuwashuku raia na kūwasingizia mambo k.v. Mwelusi kusingiziwa kuchochaea watu.
  - Washauri kutowajibika huku wakisema uongo kwa Mtemi Bokono
  - Manunguniko ya raia kuongezeka – k.m.dhidi ya kunyakuliwa kwa bonde la Ilangi.
  - Vitisho vya watawala kwa wale wanaofikiriwa kuwa wanawachochaea wananchi.

  - Wasiwasi wa Bokono unaompelekea kupata majinamizi
  - Viongozi kuharibu mazingira
  - Matusi, ukatili, mateso na dhuluma ya watawala kwa raia k.m. Mwelusi jerezani
  - Tendo la kuwaweka wananchi kizuizini – k.m. Mwelusi
  - Propaganda
  - Kuwajaza raia woga
  - Bokono kupuuza ushauri wa Nyalwe
  - Kuwalazimisha raia kutangaza uzalendo wao. Km Mwelusi kuambiwa aseme “Wapenda uongozi wa mtukufu Mtemi Bokono”.
  - Tenga tawala
  - Kutokuwepo uelewano baina ya askari na hali kadhalika viongozi
  - Utawala kuwatenganisha raia na jamaa. – Tanya kutoruhusiwa kumwona Mwelusi
  - Andua, Atega – kuteka maji
  - Kuimariswa kwa shughuli za upelelezi.
  - Watu kukaidi amri kama vile kuteka maji kisimani – Mwelusi, Andua, Atega kuteka maji
  - Askari kupuuza amri ya kushambulia waandamanaji
  - Tanya kutomwambia Batu aliko Mwelusi
  - Raia kutolipwa kwa huduma watoazo – Mbutwe
  - Mauaji ya Mwelusi yanapelekea kuwapo maandamano yanayomng’oa Bokono uongozini.

zozote 10 x 2=20

Kutaja -1

Mfano -1

5. (a)
- Nyalwe anazungumza na mumewe Mtemi Bokono.
  - Wamo nyumbani/makao ya utawala.
  - Anamdadisi kutambua ni ninikinachomsumbuu.
  - Anamweleza maneno aliyyasema akiwa usingizini.
- au***
- Haya ni maneno ya Bokono – akiwa usingizini.
  - Nyalwe anayakariri maneno haya kwa Bokono
  - Wamo nyumbani/makao ya utawala
  - Nyalwe amemwonya Bokono kuhusu uongozi mbaya
  - Anamwambia Bokono ana wasiiasi wa kuondolewa mamlakani, ndipo anaota akizikwa akiwa hai.
- (b)
- (i) Litifati: Mbinu ya kuyanukuu maneno yaliyotamkwa au yaliyosemwa na mtu mwininge. Nyalwe anayanukuu maneno ya Mtemi Bokono.
  - (ii) Sitiari: Ulinganishi usiokuwa wa moja kwa moja. Shida na matatizo/hofu ya Mtemi Bokono kulinganishwa na kaburi.
  - (iii) Kinaya: Mbinu ya kusema kinyume au hali kuwa kinyume na ukweli/ Mtemi Bokono ndiye anayeteswa si anayeteswa/Bakono anataka kuondolewa na hali yeye anatesa.

- (c) - Mtahiniwa aonyeshe kinyume na matarajio/mambo yanayofanywa kinyume na hali inayotarajiwa.
 - Utawala wa Mtemi Bokono unawatesa raia na nchi yake – kuwanyima rasilimali – maji.
 - Viongozi wanatumia nafasi zao kujiendeleza – ardhi ya watoto ya kuchezea inapewa Askari Mkuu.
 - Askari polisi wanawatesa raia – Mwelusi anapigwa na Talui/Mweke
 - Wafungwa kunyimwa haki ya kutembelewa – Mwelusi – haruhuswi kuonekana na Tanya.
 - Raia wanalazimishwa kuhudhuria mikutano ya Mtemi Bokono.
 - Raia hawana uhuru wa kumkosoa Mtemi Bokono.
 - Viongozi kuharibu mazingira.
 - Viongozi wanawapiganisha raia/wanachoma nyumba zao ili wapigane – Balusi/Batui
 - Mtemi Bokono anajiona/anajielezea kiongozi aliyeuleliwa na Mungu
 - Washauri kutomkosoa Bokono
 - Utawala kuwalinda wahalifu – Askari II na kikosi hawaaulizwi
 - chocote baada ya kumuua mtuhumiwa.
 - Raia kutolipwa kwa huduma.
 - Askari III na II kula chakula cha mfungwa.
 - Matumizi ya propaganda – Batu/Zigu kutaka kumuua Mwelusi na kutangaza kuwa amekufa kwa ugonjwa wa moyo.
 - Gege kumuua Mwelusi
 - Viongozi kuwatelekeza baadhi ya raia katika njaa na umaskini
 - Askari III kujaribu kumnyanyasa Andua kimpenzi – anataka kumshika kifua.
 - Bokono kuwa anarudi nyuma badala ya kupevuka katika uongozi.
 - Nyalwe anaigiza Bokono akirudi kutoka makamo – ujana – utoto kijusi tumboni mwa mama.
6. (a) Kauli hii inatolewa na Mzee Atanasi alipokuwa njiani kutoka ofisini kwa mwalimu mkuu. Huku akiwaza, alikuwa amefika ofisini kuitikia mwito wa mwalimu mkuu. Katika mazungumzo mwalimu mkuu alimfahamisha Atanasi kubadilika kwa tabia ya mwanawе Nandwa. Mwalimu alimwomba ajaribu kumchunguza mwanawе na kusema naye ili kufahamu tatizo lake maana walimu walikuwa wameshindwa. Jambo hili lilimfanya Atanasi kuwaza mengi. (alama 4)
- (b) Anayerejelewa ni Nanda mwanawе mzee Atanasi.
 - Tatizo lake lilikuwa kubadilika kwa tabia kutokana na uvutaji bangi. (alama 2)
 Vitendo vya Nanda
 - Kufika shulenі amechelewa
 - Ulegevu
 - Kusinzia darasani
 - Kukosa kuzingatia usafi, kutochana nywele
 - Kudorora kwa matokeo kwenye mtihani
 - Kuboboja darasani
 - Kupata majinamizi
 - Kubumburuka usingizini na kupiga mayowe
- 4 x 1=alama 4
- (c) Mzee Atanasi aliamini kuwa mwanawе amerogwa na jirani yake Nanda. Aliazimia pia kutafuta msaada wa waganga maarufu.

- (d) (i) Malezi yasiyofaa
     -Mzee Atanasi babake
     -Kwa kutopata muda wa kukaa na kumchunguza mwanawe
     -Alimhusu Nanda kupata ajira
 (ii) Tamaa – Mzee Makulu – mwenye duka
     Ndiye aliyempa Nanda kazi ya kuchuuza bangi na kumshawishi kuvuta
 (iii) Unafiki – alimficha Mzee Atanasi ukweli kuhusu hali ya mwanawe.
 (iv) Kukosa mapenzi ya mama.
     Mama Nanda – Mchuuzi wa samaki
     Hakupata nafasi au muda wa kukaa na kumshauri mwanawe.
 (v) Hali ya umaskini ambayo ilimpelekea mtoto Nanda kuwa mhitaji hadi akatafuta ajira.

$3 \times 2 = 6$

7. Mtahiniwa anahitajika kuonyesha kufanana kwa vipera hivi na vile vile kutofautiana kwake.

Majibu

Kufanana

- (i) Vyote ni vipera vya semi katika fasihi simulizi
 (ii) Zote ni kauli fupifupi ambazo hutoa ujumbe kwa kutumia taswira au picha
     Km kitendawili nyumba yangu haina mlongo
     Hapa tunaingwa na taswira ya nyumba isiyo na mlongo
     Methali: Mtoto akibebwa, hutazama kisogo cha mamake
     Inapotajwa methali hii, tunaona picha ya mtoto aliyebebwa akitazama kisogo cha mamake
 (iii) Vyote huweza kutumia lugha ya mafumbo km kitendawili
     Methali: Uvivu ni nyumba ya ajizi.
 (iv) Vyote huchota kutoka mazingira au jamii husika. Hutumika kutekeleza majukumu yanayofanana. Mathalan vyote hutumika kuelimisha wanajamii, kuburudisha na pia kuendeleza utamaduni wa jamii.

$zozote 5 \times 2 = 10$

Tofauti

- (i) Aghalabu methali huwa na muundo wenye vipande viwili. Kipande cha kwanza huwa ni kauli ambayo hukamilishwa na kipande cha pili. Km Fahali wawili wapiganapo, nyasi ndizi humia.
 (ii) Methali huwa ni kauli nzito ambazo mara nyingi hazibadililikabidiliki.
 (iii) Methali huweza kutumia tamathali nyingi za lugha kuliko vitendawili;
     Km. Waweza kutumia tashihisi km Chui naye ana mke pia
     Takriri: Haba na haba, hujaza kibaba.
 (iv) Kimaudhui, methali huwa na maana ya juu juu na maana ya ndani
     Vitendawili huwa na maana hiyo moja.
 (v) Vitendawili huwa na formula maalum ya uwasilishaji. Pana anayetega na anayetakiwa kutegua.
 (vi) Vitendawili hubadilika badilika kutegemea mazingira au mpito wa wakati.
 (vii) Dhima ya vitendawili si pana sana kama ya methali.
 (viii) Methali huhusisha mtu mmoja lakini vitendawili huhusisha wawili au zaidi.

$zozote 5 \times 2 = 10$